

de Şâfiî mezhebinin otoritesi haline geldi ve Irak Şâfiî fukahası ondan mezhep fikrini öğrenip sonraki kuşaklara aktardı. Talebeleri arasında Hatîb el-Bağdâdî, Ebû İshak eş-Şîrâzî, İbnü's-Sabbâğ, İbn Mâkûlâ, Ebû Ma'şer et-Taberî ve Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed el-Ukberî gibi âlimler anılır. Kendisine on yıl kadar talebelik yapan gözde öğrencisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi önce kendi ders halkasında, 430 (1039) yılından itibaren başka bir mescidde fikh okutmakla görevlendirdi. Bağdat'ta Bâbü'ttâk kadılığına getirildi. Hanefî kadısı Hüseyin b. Ali es-Saymerî'nin vefatıyla (436/1045) boşalan Kerh kadılığı da kendisine verildi, ölünceye kadar bu görevi sürdürdü. 19 Rebülevvel 450 (16 Mayıs 1058) tarihinde vefat etti ve ertesi gün Bâbüharb Mezarlığı'na defnedildi.

Taberî "aşâbü'l-vücûh"tan olup mezhep içinde önemli bir konuma sahiptir. Nevevî, Şâfiî fakihleri içinde üslûbu ondan daha güzel olan birini görmediğini belirtir (*el-Mecmû'*, I, 509). Fikh yanında usul, cedel ve hilâf konularında da iyi bir donanıma sahipti. Diğer mezhep ileri gelenleriyle yaptığı ilmî münazaralarda kendi mezhebini başarıyla temsil etmiştir. Tâceddin es-Sübki, Taberî'nin biri Hanefîler'in Belh fukahasında Ebû'l-Hasan et-Tâlekânî, diğeri dönemin Bağdat Hanefî otoritesi kabul edilen Kudrî ile girdiği iki münazarayı nakleder (*Tabakât*, IV, 245-252). Şîrâzî hocası Taberî'yi gördüğü en nitelikli âlim diye niteler. İleri yaşına rağmen zihnî melekelerinde herhangi bir bozukluk meydana gelmediğini, son yıllarına kadar ilmî faaliyetlerini sürdürdüğünü ve fetva verdiğini kaydeder. Ebû'l-Vefâ İbn Akil de Taberî'yi görme ve kendisiyle sohbet etme şerefine nâil olduğunu, fakat bunun tadrîs ve münazarayı bırakmasından sonraki bir dönemde rastladığını söyler (İbn Receb, I, 142-143). Şiire de yakın olan Taberî daha öğrenciliği yıllarında bu yeteneğini kanıtlamıştır. Dînever'de fikh tahsil ettiği hocası Ebû'l-Kâsım İbnü'l-Kecc'in meclisinde hocasının ders arkadaşı şair İbn Bâbek'e karşı uzunca bir kaside okumuştur. Taberî'nin biyografisine oldukça geniş bir yer ayıran Sübkî bu kasidenin yanı sıra ona ait diğer şiirlerden de örnekler verir. Ebû İshak eş-Şîrâzî gibi Şâfiî mezhebinin Irak çizgisinde yetişmiş fakihlerin eserlerinde mutlak olarak geçen "Kâdî"dan maksat Ebû't-Tayyib et-Taberî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî gibi mezhebin Horasan çizgisinde yetişmiş âlimlerinin eserlerinde "Kâdî" ile kastedilen ise Ebû Ali el-Merverrûzî'dir.

Eserleri. 1. Şerhu Muhtaşari'l-Müzenî. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin zikrettiği bu eser (*Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 128) Taberî'nin Şâfiî fikhına olan geniş vukufunu göstermekte, klasik mezhep literatüründe kendisine sıkça atfı yapılmaktadır. İbn Kâdî Şühbe, *et-Ta'lik* adıyla verdiği bu eserin yaklaşık on cilt olduğunu, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'ini yazarken en çok hocasının bu eserinden faydalandığını söyler (*Tabakât*, I, 207, 221). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde *et-Ta'likâtü'l-kubrâ fi'l-fürû'i's-Şâfi'iyye* ismiyle kaydedilen eser (Karatay, II, 637), Hidiviyye Kütüphanesi (bugün Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye) kayıtlarında *Şerhu Muhtaşari'l-Müzenî* diye geçmekte (*Fihristü'l-Kütübhâneti'l-Hidiviyye*, III, 239), Sezgin tarafından da bu adla gösterilmektedir (bk. bibl.). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde on yedi ciltlik takımın II, VII, XI, XV. ciltleri (III. Ahmed, nr. 850, 858'de sadece ilk iki cilt mevcuttur), Hidiviyye Kütüphanesi'nde ise on bir ciltlik takımın ilk cildi eksiktir. Bu şerh, Medine İslâm Üniversitesi'nde *et-Ta'likâtü'l-kubrâ fi'l-fürû'* adıyla on dört araştırmacı tarafından yüksek lisans ve doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1419-1425/1999-2004). **2. Ravzatü'l-muntehâ fi mevlidi'l-İmâmi's-Şâfi'i** (AÜ DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 3101). *Muhtaşar fi mevlidi's-Şâfi'i* adıyla da bilinen eserin sonlarında bazı Şâfiî fakihlerine ait biyografilere yer verilmiş olup bu yapıyla mezhebin tabakata dair ilk eserlerinden biri sayılabilir (Şîrâzî, neşredenin girişi, s. 23). Şîrâzî muhtemelen hocasına ait bu esere muttali olmuş ve onu geliştirip kendi *Tabakâtü'l-fukahâ'*sını oluşturmuştur. **3. Manzûme fi'l-fikh.** Yetmiş sekiz beyitten oluşmaktadır (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Umumi, nr. 3778, Mecâmî, nr. 41). **4. er-Red 'alâ men yuhibbû's-semâ'** (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1410/1990). Nüshalarında eser *Kitâb fi semâ'î'l-ğınâ'*, *Cevâb fi's-semâ' ve'l-ğınâ'* adlarıyla da geçer (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 22; *DMBİ*, V, 653). Taberî'nin kaynaklarda *Şerhu Fürû'i İbni'l-Haddâd, el-Mücerred fi'l-mezheb* (Nevevî *el-Mecmû'*da bu esere atıfta bulunmuştur), *el-Minhâc fi'l-hilâfiyyât, Şerhu'l-Kifâye fi'l-uşûl* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Âsım el-Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*'i's-Şâfi'iyye (nşr. G. Vitestam), Leiden 1964, s. 113-114; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 86; IV, 252; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 127-128, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 23; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 288-290; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (nşr.

Halîl Me'mûn Şihâ), Beyrut 1422/2002, VIII, 35-36, 89; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 509; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 512-515; IV, 197; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 668-671; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), III, 317; IV, 245-252; V, 12-50; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952-53 → Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 142-143; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'l-fukahâ'*'i's-Şâfi'iyye (nşr. Ali M. Ömer), Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), I, 205-207, 221; *Fihristü'l-Kütübhâneti'l-Hidiviyye*, III, 239; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 637-640; Sezgin, *GAS*, I, 493, 502; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 343; M. Hasan Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü müctehidî eş-Şâfi'iyye*, Beyrut 1409/1988; M. Ebû Bekir b. Ali v.dğr., *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-türâsi'l-Arabi*, Cidde 1422, V, 204-205, 245-246; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzâbi 1425/2004, II, 1301; III, 1636; Saïd el-Azamî en-Nedvî, "el-Kâdî Ebû't-Tayyib Tâhir et-Taberî", *el-Ba'sû'l-İslâmî*, XXVI/7, Leknev 1982, s. 91-96; E. Chaumont, "al-Tabarî", *EP* (İng.), X, 15-16; J. Wakî, "Abu'l-Tayyib Tabarî", *EIr.*, I, 390; Esad Şeyhülislâmî, "Ebû Tayyib Taberî", *DMBİ*, V, 652-653.

BİLAL AYBAKAN

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr

(محمد بن جرير الطبري)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923)

Câmi'u'l-beyan ve Târîhu'l-ümem ve'l-mülük adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih.

224 yılı sonunda veya 225 yılı başında (839) Taberistan'ın merkezi Âmül'de doğdu; Âmülî, Taberî ve daha sonra Bağdat'a yerleştiği için Bağdâdî nisbeleriyle anılır. Hiç evlenmeyen Taberî'ye bazı İslâm ülkelerinde doğan çocuklara isimleri yanında künye de verilmesi geleneğine uyularak Ebû Ca'fer künyesi verilmiş ve bu künye ile meşhur olmuştur. Çiftçilikle uğraşan babası, oğluyla ilgili rüyasının büyüyünce âlim olarak dinini savunacağı şeklindeki yorumundan dolayı onun yetişmesine için büyük çaba sarfetmiş ve kendisine ciddi gelir getirecek arazi bırakmıştır. Taberî, ilk öğrenimine memleketi Âmül'de Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek ve ardından hadis yazarak başladı. İlim tahsili için beş yıl kadar sürecek ilk seyahatini on iki yaşında iken Rey'e yaptı; orada İbn Humeyd er-Râzî'den çok sayıda hadis aldı ve tefsir okudu. Müsennâ b. İbrâhim el-Âmülî'den hadis ve bazı İsrâiliyat haberlerini, Ebû Mukâtil'den Hanefî fikrini öğrendi. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî'den, tarihini yazarken çok faydalandığı İbn İshak'ın *Kitâbü'l-Mübtede*'inin (*Siretü İbn İshâk*) Seleme b. Mu-

faddal yoluyla gelen rivayet icâzetini elde etti (Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 50). Daha sonra Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere çeşitli âlimlerden faydalanmak amacıyla Bağdat'a gitti; ancak oraya ulaşmadan Ahmed b. Hanbel'in vefatını öğrendi. Bir yıl kadar süren ikameti esnasında Za'ferânî ile Ebû Saîd el-İstahrî'den Şâfiî fikhını okudu. Ardından Basra'ya yöneldi. Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr ve İbnü'l-Müsennâ başta olmak üzere bazı muhaddislerden Hz. Ali'nin Basra ziyareti sırasında rivayet ettikleri dahil birçok hadisle Câhiliye, siyer ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi haberlerinin rivayet icâzetini aldı. Ayrıca Vâsıt'taki muhaddislerden birçok hadisin rivayet icâzetini elde edip önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Kûfe'ye geçti. Kûfe'de hadis ve haber yönünden ünlü Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ, Hennâd b. Serî, İsmâil b. Mûsâ'dan hadis yazdı; Süleyman b. Hallâd'dan kıraat, bazı âlimlerden Câhiliye devri şiiri yanında Arap dili ve edebiyatını öğrendi. İki yıl kadar süren bu seyahatlerinin ardından Bağdat'a döndü. Ya'küb b. İbrâhim ed-Devraki'nin *el-Müsned*'ini yazdı; Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebî'den kıraat dersleri aldı ve Ebû Zür'a er-Râzî, İbnü'l-Müneccim, Ebû Hâtim es-Sicistânî gibi âlimlerden dinî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı okudu. Mısır'a gitmek için Bağdat'tan ayrıldı; Suriye'ye ve sahil şehirlerine uğradı. Beyrut'ta bir müddet kalıp Abbas b. Velîd el-Beyrûtî'nin yanında Şamîlar'ın kıraati üzere Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetti ve 253 (867) yılında Fustat'a geçti.

Mısır'daki ikameti esnasında üç büyük Şâfiî âlimi İsmâil b. İbrâhim el-Müzenî, Rebî b. Süleyman el-Murâdî ve Ebû Abdullah İbn Abdülhakem'den Şâfiî fikhını öğrendi. Arap dili ve edebiyatı uzmanı Ebû'l-Hasan Ali b. Serrâc el-Misrî ile yakın dostluk kurdu; onunla hadis, fıkıh, dil, sarf ve nahivle şiire dair sohbetlerde bulundu. Bir edebî sohbet meclisinde aruz söz konusu edilince pek bilmediği bu konuyu Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ârûz* adlı eserinden inceledi. Ayrıca Yûnus b. Abdü'lâ es-Sadefî'den hem Mâlikî fikhını hem de Hamza ile Verş'in kıraatlerini okudu. Fustat'ta çeşitli ilim dallarında yetişmiş bir şahsiyet olarak büyük bir şöhrete ulaştı. Taberî bu arada Dimaşk'a gitti ve oradaki bazı âlimlerden hadis ve kıraat dersleri aldıktan sonra tekrar Fustat'a geldi ve 256 (870) yılında Bağdat'a döndü.

Hayatının elli yıldan fazla bir süresini geçirdiği Bağdat'ta pek çok muhaddisin yetiştiği olduğu Kantaratülberedân adlı ma-

halledede yerleşti. Tefsirini yazdıktan sonra 290 (903) yılında şehrin batı tarafındaki Şemmâsiye'ye taşındı. Babasının bıraktığı araziden gelen para ile geçindi. Abbâsî Veziri Ebû'l-Hasan İbn Hâkân'ın teklif ettiği kadılık ve Dîvân-ı Mezâlim reisliği dahil hiçbir görevi kabul etmedi. Sadece aylık 10 dinar karşılığında bu vezirin çocuklarının eğitim işini üstüne aldı. Diğer Abbâsî Veziri Abbas b. Hasan el-Cercerâî'nin talebiyle *Lañîfü'l-kavl* adlı fıkıh kitabını telif etti, ancak vezirin gönderdiği 1000 dinarı da almadı (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 270). Abbâsî Halifesi Müktefî-Billâh'ın arzusu üzerine vakıfla ilgili bir risâle kaleme aldığı sırada halifenin verdiği hediye de kabul etmeyince kendisine hediye kabul etmesi veya bir isteğinin yerine getirilmesinin şart olduğu söylenince cuma günleri maksûreden soru sorulmasının halife tarafından yasaklanmasını istedi ve bu isteği yerine getirildi.

Ömrünün sonuna kadar tasnif ve telifle meşgul olan Taberî birçok talebe yetiştirdi; onlara eserlerini takrir edip yazdırdı; ilim meclislerine katılıp sohbetlerde bulundu, sorulan sorulara ve fetvalara cevap verdi. Telif ve tasnif ettiği eserlerle kıraat, tefsir, meânî, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında büyük bir otorite haline geldi. Bu arada Bağdat'taki Hanbelîler ve Zâhirî mezhebi mensuplarının kendisine düşmanlıkları yüzünden büyük sıkıntı çekti. Ahmed b. Hanbelî fakih olarak kabul etmeyip bilhassa *İhtilâfü'l-fukahâ*' adlı eserinde onun fikhî görüşlerine yer vermemesi Hanbelîler'i aleyhine çevirdi (Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 58). Taberî'nin, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "makâm-ı mahmûd"u (el-İsrâ 17/79) Hanbelîler'in Resûl-i Ekrem'in arşta Allah'ın sağ yanında oturacağı makam diye yorumlamalarını kabul etmemesi bu düşmanlığın bir diğer sebebi diye gösterilir. Mutaassıp bazı Hanbelîler evini taşlamışlar ve kendisine zulmetmişlerdir. Taberî'nin daha sonra Ahmed b. Hanbelî'nin düşüncelerini savunan *Kitâbü'l-İ'tizâr*'i yazdığı ve *İhtilâfü'l-fukahâ*' adlı eserini toprağa gömdüğü, ayrıca makâm-ı mahmûd'la ilgili olarak tefsirinde Hanbelîler'in görüşünü kabul etmemekle birlikte böyle bir anlayışın ihtimal dahilinde olabileceğini söylediği zikredilmektedir. Taberî, Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd b. Ali el-İsfahânî'nin derslerine devam eder, ondan hadis alır ve ilmî tartışmalarda bulunurdu. Bir gün Dâvûd'un talebelerinden biri onun hocasının fikirlerine karşı gelmesine öfkele-nip ağır sözler sarfedince Taberî toplantıyı terketti ve bir daha onun derslerine katıl-

madı. Ayrıca Zâhirîler aleyhine *Kitâbü'r-Red 'alâ zi'l-esfâr* adlı eserini yazmaya başladı; 100 varak kadar yazdıktan sonra Dâvûd'un vefatını öğrenince kitabın yazımını bıraktı. Buna rağmen Dâvûd'un oğlu Muhammed onun aleyhine *Kitâbü'l-İntişâr min Muhammed b. Cerîr et-Taberî* adlı bir kitap kaleme aldı (*a.g.e.*, XVIII, 78-80; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 100, 110). Öte yandan Taberî'nin Mâide sûresinin 6. âyetindeki "ercüleküm" kelimesinin "ercülüküm" şeklinde okunmasıyla abdest alınırken iki ayağın yıkanması yanında meshedilmesini de câiz görmesi (*Câmî'u'l-beyân*, VI, 81-87) kendisine Şîiler'le aynı görüşte olduğu ithamının yapılmasına yol açtı. Taberî, Şîiler'in Hz. Ali'nin imâmeti bakımından büyük önem atfettikleri Gadîr-i Hum'la ilgili hadisin farklı râviler yoluyla gelen sahih bir hadis olduğuna dair tesbitleri dolayısıyla da Şîilik'le irtibatlandırıldı. Ancak Taberî, kendi memleketi Taberistan'da Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a dil uzatılması yüzünden bu halifelerin faziletlerine dair ayrı ayrı eserler kaleme almaya başladı, ayrıca Abbas'ın faziletlerini yazmayı kararlaştırdı ve kendisinin Râfizilik ve Şîilik'le ilgisinin olmadığını ortaya koyan üç ayrı risâle kaleme aldı (Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 84-85). Buna rağmen gerek sağlığında gerekse vefatından sonra bazı Hanbelîler ile Zâhirîler onun aleyhinde pek çok dedikodu yaptı, zaman zaman derslerinin dinlenmesini engelledi. Bilhassa onun önceleri Şâfiî mezhebine mensupken bir müctehid olarak kendi fikhî görüşlerini ortaya koyup Cerîriyye (Taberiyiye) diye anılan bir fıkıh mektebi kurmasının da aleyhinde ileri sürülen görüşlerin oluşmasında etkisi kabul edilmektedir. Taberî 27 Şevval 310 (17 Şubat 923) tarihinde vefat etti ve ertesi gün evine defnedildi (Hatîb, II, 166). Yâkût el-Hamevî ise diğer rivayetlerde Şîilik'le itham edilmesi yüzünden onun geceleyin çok az bir cemaatin iştirakiyle cenazesinin gizlice kaldırıldığını söyler (*Mu'cemü'l-üdebâ*, XVIII, 40; farklı ölüm tarihleri ve kabrinin Mısır'da bulunduğu dair yanlış rivayetler için bk. Ahmed Abdülbâki, s. 194-195; Kurt, s. 16-17; Cerrahoğlu, XVI [1968], s. 82).

Taberî çok güzel konuşan, sağlığı konusunda baş ucunda sakladığı Ali b. Rabben et-Taberî'nin *Firdevsü'l-hikme* adlı eserindeki tavsiyelere uyan, iffetli, giyimi temiz ve davranışları çok zarif, samimi, talebelerine ve diğer insanlara karşı bir dost ve baba gibi davranan, zühd ve takvâ sahibi, her işini ciddiyetle ele alan, düzenli bir ha-

yatı olan ve zamanını çok iyi değerlendiren bir şahsiyetti. Sabahleyin evinde çalışmalarına başlar, ikindiye kadar telif ve tasnif işiyle uğraşır. İkinci namazı için camiye gider, akşam namazına kadar talebelere ders verir, kitaplarını ya kendisi okur veya talebelerinden birine okuturdu. Akşam namazından sonra bilhassa fikhî konuların ele alındığı ders halkasını toplar, yatsıdan sonra evine çekilir, telif çalışmalarını geceleri evinde sürdürürdü.

Yazdığı tefsir dolayısıyla "imâmü'l-müfessirîn" diye anılan Taberî, sünnet ve hadis ilimleri sahasında Tirmizî ve Nesâî tabakasında veya altıncı tabaka ricâlinden bir muhaddis, fikh, ilm-i hilâf ve mukayeseli fıkıhta mezhep kurucusu bir müctehid-imam, tarih alanında "şeyhü'l-müverrihîn" kabul edilen, Arap dili ve edebiyatı, aruz ve beyan ilimlerine vâkıf, aynı zamanda bir şair, ahlâk ve terbiye sahalarında kitap yazmış, felsefe, mantık, cedel, tıp, cebir ve riyâziyyât alanında zengin bir kültüre sahip büyük bir şahsiyet olup birçok talebe yetiştirmiştir. İbnü'n-Nedîm, onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra kurduğu Cerîriyye mezhebine intisap eden âlimler arasında Ali b. Abdülazîz ed-Dülbâbî, Muâfâ en-Nehrevânî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kâtib gibi on bir ilim adamının ismini verir (*el-Fihrist*, s. 340-343). Talebelerinden Kûfe kadısı Ahmed b. Kâmil ve Ebû'l-Hasan Alemüddin Ahmed b. Yahyâ, Taberî'nin hayatına, fikhî görüşlerine ve icmâ anlayışına dair müstakil risâleler kaleme almış veya tarih kitabına zeyil yazmışlardır. Talebesi olmayan Ebû Muhammed Abdülazîz b. Muhammed et-Taberî ile Kiftî de onun hakkında zamanımıza intikal etmemiş birer hal tercümesi telif etmiştir (Havfî, s. 79-87; Taberî'nin diğer hocaları ve talebeleri için bk. Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*?, XIV, 268-269; İbrâhim Muhammed Selkinî, I, 24-34).

Taberî'nin günümüze ulaşan eserleri incelendiğinde kendisinin Ehl-i sünnet ve Selef yoluna bağlı olduğu, Cebriyye, Kaderiyye ve bilhassa Mu'tezile'ye karşı açıkça tavır aldığı görülür. Bu hususta sahâbî ve tâbiîn yolundan gitmiş, "Okuduğum Kur'an mahlûktur" diyenlerle her türlü münasebetin kesilmesi ve kendilerine mürted muamelesi yapılması gerektiğini söylemiştir. Kaderin değişmezlik vasfına inananların mümin sayılmayacağını, böyle düşünen Kaderiyye mensuplarının İslâm ümmetinin Mecûsiler'i olduğunu ileri sürmüştür. Taberî'nin Cebriyye'den olmadı-

ğını vurgulayan Ahmed Muhammed el-Havfî, Yâkût el-Hamevî'nin bu konudaki iddiasına Taberî tefsirinde yer alan birçok âyetin tefsirindeki görüşlerini delil göstererek karşı çıkar (*et-Taberî*, s. 247-252). Mu'tezile'nin bütün görüşlerini reddeden Taberî, kıyamet gününde Allah'ın müminler tarafından görüleceği, Resûlullah'ın âhirette ümmetine şefaatte bulunacağı, büyük günah işleyen müminlerin cehennemde ebedî kalmayacakları ve bu âlemede her şeyin Allah'ın meşietiyile vuku bulunduğu şeklindeki Selefî görüşleri savunur. Hâricîler'den ve Râfiziler'den ashaba sövenleri, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın halife olduğunu kabul etmeyenleri ağır ifadelerle tenkit eder. Ona göre iman söz ve amelden ibaret olup artar ve eksilir. Allah'ı anmak ve O'na hamdetmek imanı artırır; buna karşılık O'nu unutmak ve O'na isyan etmek imanı eksiltir (Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, I, Mukaddime, tür.yer.; *Şarîhu's-sünne*, tür.yer.; ayrıca bk. akaide ait diğer risâleleri).

Bağdat'ta on yıl kadar Şâfî mezhebine göre fetva veren Taberî, bilhassa diğer mezheplerin görüşlerini inceleyip delillerini zikrettiği eseri *İhtilâfü'l-fukahâ*'yı yazdıktan sonra kendi bağımsız fikhî görüşlerini ortaya koymaya başlamıştır. Ancak çok küçük bir parçası günümüze ulaşan bu eserin ve belki de kendisinden bir asır sonra Cerîriyye mezhebinin takipçisi kalmaması sebebiyle diğer fikhî kitaplarının kaybolması yüzünden Taberî'nin fikhî görüşleri ancak tefsirindeki ahkâm âyetleriyle ilgili yerlerde yaptığı açıklamalardan ve başta talebeleri olmak üzere düşüncelerini aktaran diğer müelliflerin kitaplarından öğrenilebilmektedir. Onun tefsirinin yalnızca rivayet tefsiri olmadığını gösteren bu husus, kendisinin aynı zamanda iyi bir kıraat âlimi sayılmasının etkisiyle farklı fikhî görüşlerini ortaya koymasına imkân hazırlamıştır. Zaman zaman şâz kıraatlere yer vermesinden dolayı eleştirilen Taberî'nin bazı âyetlerin tefsirinde kıraat ihtilâflarına ve Arapça dil kaidelerine dayanarak tercihlerde bulunduğu bilinmekte ve tefsirinde dikkat çeken birçok örnek yer almaktadır (Albayrak, XLII [2001], s. 97-130; Güllü, sy. 9 [2004], s. 65-85). Bu sebeple Hatîb el-Bağdâdî, Taberî'den sözleriyle hüküm verilen, bilgisi ve fazileti dolayısıyla görüşüne başvurulana, birçok ilmi şahsında toplayan, sünnetin sahihini uydurmasından, nâsihini mensuhundan ayırabilen, hükümlerinde sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonrakilerin görüşlerini takip eden bir imam ve insanlık tarihini

çok iyi bilen bir tarihçi diye söz etmektedir (*Târîhu Bağdâd*, II, 163).

Taberî'nin hadis alanındaki seviyesini ve çalışmalarını değerlendiren İbnü'n-Nedîm onun Mısır, Şam, Irak, Kûfe, Basra ve Rey'de yüksek seviyedeki senedlere (muhaddislere) ulaştığını ve onlardan hadis alıp yazdığını söyler (*el-Fihrist*, s. 340). Aynı zamanda sika bir muhaddis olan Taberî yalnızca hadislerle ilgili eserlerinde değil başta kıraat, tefsir, fikh ve tarih alanındaki eserlerinde de aynı rivayet usulüne bağlı kalmıştır. Ahkâm âyetlerine dair tefsirlerinde olduğu gibi diğer konularla ilgili hususlarda da hadisleri hep senedleriyle birlikte zikreder. Bir kısmı günümüze ulaşan *Tehzîbü'l-âşâr* adlı müsnedinde Hz. Ebû Bekir'den başlayarak aşere-i mübeşşere, Ehl-i beyt mensupları ve onların mevâlîsi ile tamamlamadığı İbn Abbas'ın rivayet ettiği her hadisin çeşitli senedlerini, illetlerini, fıkha ve sünnete dair ihtiva ettiği hükümleri, ulemânın ihtilâf ettiği hususları, açıklanması gereken garîb kelimeleri açıkladığı görülür. Onun bu çalışmasının, insanları hadis sahasında başka bir kitaba başvurmaya ihtiyaç bırakmayacak seviyede olduğunu söyleyen daha sonraki âlimler eserini tamamlamamasından dolayı üzüntülerini dile getirirler (Hatîb, II, 163; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*?, XVIII, 41, 45, 74-76; Sübkî, III, 121). *İhtilâfü'l-fukahâ*'da önce fakihlerin görüşünü, ardından bu görüşü kimin naklettiğini belirterek farklı bir usul uygulamıştır. Hadislerin sened ve metin değerlendirmesini yaptığı *Tefsîr* ve *Tehzîb*'indeki metoduna mukabil kendisini büyük bir şöhrete ulaştıran tarihinde gerek Resûlullah'tan rivayet edilen hadislerde gerekse hadislerle ilgili olmayan yerlerde ve konularda rivayetleri aldığı kaynağın yalnız senedini zikretmekle yetinir ve aynı konudaki farklı muhtevallik haberleri sıralayarak hangi rivayetin daha doğru olduğuyla ilgili tercihi okuyucuya bırakır; çok az yerde kendi tercihini belirtir. Tarihine kaydettiği haberlerin senedinde rivayet icâzetini aldığı kitaplardan yaptığı nakillerde "haddesenâ, ahberenâ, ketebe" ibarelerini kullanmasına karşılık diğer kitaplardan yaptığı iktibaslarda "kâle, zekere, ravâ, huddistü, uhbirtü, ruviye" gibi ifadelerle yer vermiştir. Hicretin ilk üç asrında neredeyse bütün kitaplarda kullanılan isnad usulüne bağlı olarak senedde müelliflerin adını zikretmekle yetinmiş ve kitapların adını yazmamıştır. Fuat Sezgin'in, "Senedlerde geçen râvilerden en az biri müelliftir" şeklindeki tesbitinden hareketle (*GAS* [Ar.], I/1, s. 146; I/

2, s. 3-25; *İTED*, II/1 [1957], s. 19-36) iktibasta bulunduğu kitapların belirlenmesi de mümkündür.

Ancak Taberî, tefsirinde ve tarihinde Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak geçmiş peygamberler ve bunların ümmetleri hakkında bilgi aktarırken senedlerin niteliğine bakmaksızın daha çok Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, İbn İshak ve Süddî'nin rivayetlerine dayanarak pek çok İsrâiliyat'a yer vermiştir. Ona göre tarih bilgisi insanın akli delillerine veya düşünüp bulunduğu sebeplere dayanmaz; senedleriyle râvileri gösterilen haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçip gidenlere ve sonradan gelenlere dair haberler, bunları görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere ancak onları gören ve işitenlerin haber vermesiyle ulaşır (*Târîh*, I, 7-8). Bu husus, yalnız İsrâiliyatla ilgili olmayıp tarihine aldığı diğer haberler için de yerine getirmeye çalıştığı önemli bir metot sorunu olmuş, ulaştığı veya elde ettiği haberleri aynen muhafazaya gayret etmiş, kendisini geçmişle gelecek arasında bir aracı diye görmüştür. Ona göre tefsirle tarih arasında bir paralellik bulunmaktadır; meşîet-i ilâhiyenin insan fiillerindeki tezahürü tarihle, kelâmındaki Allah'ın iradesi tefsirle açıklanır. Taberî'nin en önemli özelliği, İslâm'ın ilk üç asrında (50-250/670-864) yazılan kitapları incelemesi ve teliflerini bunlara dayanarak yapmasıdır. Ebû'l-Kâsım el-Verrâk'ın onun kıyasa dair kitapları kendisi için toplamasını istediğini, topladığı otuz küsur kitabı ona verip bir müddet sonra geri alınca kitapların bazı yerlerine işaretler koymuş olduğunu söylemesi (Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 81) eserlerini yazarken zengin bir literatürden yararlandığını göstermektedir.

Eserleri. 1. Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Taberî'nin tam olarak zamanımıza ulaşan iki kitabından biri olup İslâm dünyasında Kur'an âyetleriyle ilgili Hz. Peygamber, ashop, tâbiîn ve tebeu't-tâbiinden gelen rivayetleri toplamasıyla meşhur olan hacimli tefsiridir. Müellifin kendi görüşleri yanında daha önceki yorum ve tercihleri de ihtiva eden eser ilk defa Mustafa b. Muhammed el-Bâbî el-Halebî tarafından Kur'an'ın her cüzü bir cilt ve sonuncusu fihrist olmak üzere otuz bir cilt halinde basılmıştır (Kahire 1321, 1323-1330, 1373-1376). Ardından Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir ile (I-XVI, Kahire 1955-1969) Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (I-XXIII, Riyad 1424/2003) tarafından iki ilmî neşri gerçekleştirilmiştir. Eserin birçok muh-

tasarı yanında tercümeleri de bulunmaktadır. Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Sâlih Ahmed Rızâ'nın hazırladığı *Muhtaşaru Tefsiri't-Taberî*, Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya ile (I-IX, İstanbul 1996) Mehmet Keskin (I-VI, İstanbul, ts.) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. **2. Târîhu'l-ümem ve'l-mülük***. Günümüze tam olarak ulaşan ikinci eseridir. Daha önce yazılmış ve zamanımıza intikal etmemiş birçok kitap-tan yaptığı nakiller dolayısıyla büyük değeri bulunan eseri ilk defa M. Jean de Go-eje ile birlikte bir grup şarkiyatçı yayımlamış (I-XV, Leiden 1879-1901), daha sonra çeşitli baskıları, zeyilleri ve muhtasarları yapılmış, farklı dillere tercüme edilmiştir. **3. Zeylü'l-müzeyyel. Târîhu'l-ümem**'in sonunda basılan ve eksik olduğu anlaşılan kitapta Hz. Hatice'yle ilgili bir paragraflık bilgi verilmekte, 8-161 (629-778) arasında yirmi altı farklı yolda vefat eden bazı sahâbî ve tâbiînin isimlerine, kısmen hayat ve şahsiyetlerine dair bilgiler yer almakta, bu arada Resûlullah'tan hadis rivayet eden bazı kişilerin, bunlar arasında bazı hanımların adları zikredilmektedir. Yâkût bu kitabın 300 (912-13) yılından sonra kaleme alındığını, 1000 varak hacmindeki çalışmayı hadis ve tarihle uğraşanların elde etmeyi çok istediklerini bildirir (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 70-71). *el-Müntehab min Kitâbi Zeyli'l-müzeyyel* adıyla yayımlanan (*Târîh*, XI, 491-705) kitaptaki bilgilerin, müellifin tarihinde her yıl sonunda vefat etmiş olan şahsiyetlere dair verdiği kısa bilgileri andıran bir tabakat veya ricâl kitabı olması dikkat çekmektedir. **4. Tehzîbü'l-âşâr ve tafşîlü's-sâbit 'an Resûlillâhi şallâllâhu 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr.** Taberî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden faydalanarak önce aşere-i mübeşşere ile Ehl-i beyt mensupları ve onların mevâfisinin rivayet ettiği hadisleri yazmaya başladığı bu eserini tamamlayamamış; ayrıca yazdıklarının bir kısmı da zamanımıza ulaşmamıştır. Hz. Ömer ile eksik olan Abdullah b. Abbas'ın müsnedlerini ikiye ve Hz. Ali'nin müsnedini tek cilt halinde Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire 1982); Hz. Ali'nin müsnedini Nâsir b. Sa'd er-Reşid (I-IV, Mekke 1404) ve Abdülkayyûm Abdürabbinnabî (I-II, Mekke 1402/1984); Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın müsnedlerini Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rızâ *el-Cüz'ü'l-meîkûd* adıyla tek cilt halinde (Dimaşk 1416/1995) yayımlamıştır. **5. Teşîrü'ülî'n-nühâ me'â-limi'l-hüdâ (et-Teşîr fi me'âlimi'd-dîn).** Akaide ait bir risâle olup Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl tarafından notlar ve İbn Bâz'in

bazı ta'likleriyle beraber neşredilmiştir (Riyad 1416/1996). **6. Şarihu's-sünne.** Yine akaide dair eseri Bedr b. Yûsuf el-Ma'tûk yayımlamıştır (Küveyt 1405/1985). Benzer konuda küçük bir risâlesi de *el-Cüz' fi'l-İtikâd* adıyla basılmıştır (Bombay 1311/1893). **7. İhtilâfü'l-fukahâ'** (*İhtilâfü 'ulemâ'i'l-emşâr fi ahkâmi şerâ'i'l-İslâm*). Bu hacimli eserden iki ayrı parça günümüze ulaşmış ve bunlardan birini F. Kern *İhtilâfü'l-fukahâ'* (Kahire 1902; Beyrut, ts.), diğerini J. Schacht *Kitâbü'l-Cihâd ve kitâbü'l-cizye ve ahkâmi'l-muhâribîn* (Leiden 1933) adıyla yayımlamıştır. Taberî bu eserinde Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Evzâi, Hasan-ı Basrî, İbn Ebû Leylâ, Şâfiî gibi fakihlerin görüşlerini ve ihtilâf ettikleri noktaları ele almıştır. **8. el-Câmî' fi'l-kırâ'ât.** Yâkût'un verdiği bilgiye göre Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Suriye ve Mısır'daki kuranın Kur'an'daki meşhur ve şâz kuraatlerini ve bunların illetlerini anlattığı on sekiz ciltlik bu kitabın (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 45, 65) eksik ve şüpheli bir nüshası Ezher Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Sezgin, *GAS* [Ar.], I/2, s. 168). Müellifin fıkha dair günümüze ulaşmayan başka eserleri de vardır: *Basîtu'l-kavl fi ahkâmi şerâ'i'l-İslâm, Âdâbü'l-kazâ', Lafîzü'l-kavl fi ahkâmi şerâ'i'l-İslâm, el-Hafîf fi ahkâmi şerâ'i'l-İslâm, er-Red 'alâ zi'l-esfâr, Edebü'n-nüfüs'i'l-ceyyide ve'l-ahlâku'n-nefise* adlı dört ciltlik eseri de zamanımıza intikal etmemiştir. Bu kitabın Ebû Saîd Ömer b. Ahmed ed-Dîneverî el-Verrâk'ın eline geçtiği ve Suriye seyahati esnasında iki cildini kaybettiği zikredilir (Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 76-77). Taberî'ye başka kitap ve risâleler de nisbet edilmiştir; bunların bir kısmı bazı kitaplarının bölüm başlıkları, bazıları başlayıp tamamlayamadıkları veya düşünüp yazamadıklarıdır; bazılarının da ona nisbeti doğru değildir (Rosenthal, s. 5-134; Gilliot, *Exégèse*, s. 39-68).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmî'u'l-beyân* (Bulak), VI, 81-87; ayrıca bk. Mukaddime, I, tür.yer.; a.mlf., *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 7-8; XI, 491-705; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 340-343; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, II, 163, 166, 169; İbn Asâkir, *Târîhu Dumaşk* (Amrî), LII, 188-208; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 405; a.mlf., *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 40-94; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, III, 89-90; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIII, 100, 110; XIV, 267-282; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 710-716; Sübkî, *Tabakât*, III, 120-128; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 106-108; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, II, 106-113; Ahmed Muhammed el-Havfi, *et-Taberî*, Kahire 1963; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/1, s. 117-152; I/2, s. 3-25, 168; a.mlf., "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", *İTED*, II/1 (1957), s. 19-36; F. Rosenthal, "General Introduction", *The History of al-Tabarî*, New York 1989,

s. 5-134; Muhammed ez-Zühaylî, *İmâm et-Taberî*, Dimaşk 1410/1990; Ahmed Abdülbâki, *Mîn A'lâmî'l-ulemâ'i'l-'Arab fi'l-karni's-sâli'si'l-hicrî*, Beyrut 1990, s. 191-219; Cl. Gilliot, *Exégèse, langue et théologie en Islam*, Paris 1990, s. 39-68; a.m.f., "La formation intellectuelle de Taberî", *JA*, CCLXXVI (1988), s. 203-244; a.m.f., "et-Taberî el-fakihü'l-mü'errih", *Mü'errihu'l-'Arabî*, sy. 37, Bağdad 1988, s. 141-164; a.m.f., "Les œuvres de Taberî", *MIDEO*, XIX (1989), s. 49-90; Hasan Kurt, *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği* (yüksek lisans tezi, 1991), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge-New York 1994, s. 73-81; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 52-60; İbrâhim Muhammed Selkinî, "Hayâtü't-Taberî ve fikuhû ve ictihâdüh", *el-İmâm et-Taberî: Fakihî ve mü'errihan ve müfessirin ve 'âlimen bi'l-kurâ'ât* (haz. M. Tevfik Ebû Ali - Meryem Berri), Beyrut 1422/2001, I, 19-39; İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerir et-Taberî ve Tefsiri", *AÜİFD*, XVI (1968), s. 79-101; Abdülhüseyn el-Fetlî, "Ebû Cafer et-Taberî ve menhecühü fi'l-kurâ'ât", *MMİlr.*, XXXIV/2 (1403/1983), s. 175-214; Halis Albayrak, "Taberî'nin Kiraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *AÜİFD*, XLII (2001), s. 97-130; Sıtkı Güllü, "Taberî'nin, Tefsiri'ndeki Kurâat Değerlendirmeleri", *İl İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, İstanbul 2004, s. 65-85; U. Martensson, "Discourse and Historical Analysis: The Case of al-Taberî's History of the Messengers and the Kings", *Journal of Islamic Studies*, XVI/3, Oxford 2005, s. 287-331; R. Paret, "al-Taberî", *EI* (Fr.), IV, 607-608; Fikret Işıltan, "Taberî", *İA*, XI, 594-598; C. E. Bosworth, "al-Taberî", *EI²* (Fr.), X, 11-16.

MUSTAFA FAYDA

İtikadî Görüşleri. Başta *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsiri olmak üzere *et-Tebsîr fi usûli'd-dîn*, *er-Red 'alâ zi'l-esfâr ve Şarîhu's-sünne* (*Şerhu's-Sünne*, *el-Cüz' fi'l-İtikâd*, 'Akdîtu't-Taberî) gibi akaide dair eserlerinin yanı sıra Kur'an'ı anlama ve ondan isabetli hükümler çıkarma yöntemine ilişkin kitaplar telif eden Taberî benimsediği itikadî görüşleriyle Ehl-i sünnet'in erken dönem âlimleri arasında yer alır. Genelde Ahmed b. Hanbel'den övgü ile söz edip Selefiyye akidesine benzer görüşleri benimsemekle birlikte akaid sistemlerinde akfî delillere de başvurduğu için kısmen Sünnî bir kelâmcı olarak da kabul edilmesi mümkündür. Bazı felsefe kitaplarını okuduğuna ilişkin rivayetlerle (*et-Tebsîr*, neşredenin girişi, s. 45) dinde akfî tefekküre başvurulmasını kabul etmeyen Dâvûd ez-Zâhirî'yi reddetmek amacıyla müstakîl bir eser kaleme alması da onun dinî düşüncedeki yöntemini gösterir niteliktedir. Öte yandan Taberî'nin Hanbeliyye-Selefiyye mensuplarınca bid'atçılıkla itham edildiği bilinmektedir (Zehebî, XIV, 277). Eserlerinde Gadîr-i Hum rivayetlerine yer vermesi, Hz. Ali'nin faziletlerine dair nakilleri

derlemesi ve çıplak ayak üzerine meshetmeyi câiz görmesi sebebiyle Şî'a'ya nisbet edilmesine rağmen (İbn Kudâme, I, 133; İbn Hacer, V, 100) Taberî Sünnî bir âlimdir. Bu husus eserleriyle sabit olduğu gibi Şî'a'ya yönelik eleştirilerinden de anlaşılmaktadır. Taberî, yahudilerle hıristiyanlar hakkında nâzil olan bazı âyetlerin kapsamına ehl-i bid'at firkalarını da dahil etmiştir (*Câmi'u'l-beyân*, III, 181; VIII, 106). Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslümanlar arasında zuhur eden ihtilâflara ve zaman içinde görülen akaid meselelerine temas edip Cehmiyye, Mu'tezile, Mürçie, Havâric ve Şî'a gibi mezhepleri ehl-i bid'at diye niteleyip görüşlerini eleştirirken (Yâkût, XVIII, 82) akfî tahlillere girişmesi onun akla önem veren Sünnî bir âlim olduğunu ortaya koyar. Taberî, Allah'ın katile uygulanmasını emrettiği kısası namaz gibi terk edilmesi mümkün olmayacak şekilde farz kıldığını söylemesi örneğinde görüldüğü üzere (*Câmi'u'l-beyân*, II, 102) meselelere kapsayıcı bakış yapabilen bir müctehiddir. Ona göre müslümanlar arasında vuku bulan ilk anlaşmazlık hilâfet konusuyla ilgilidir. Ardından kullara ait fiillerin kazâ ve kaderle ilişkisi, büyük günah işleyen müslümanların hükmü ve ircâ meselesi, imanın tanımı ve niteliği, Kur'an'ın mahlûk olup olmaması, kabir azabı, âhirette Allah'ın görülmesi ve Kur'an'ı telaffuz meselesi gibi hususlar birer itikadî mesele olarak gündeme gelmiştir (*et-Tebsîr*, s. 156-203; *Şarîhu's-sünne*, s. 204).

Taberî'nin itikadî görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür: İnsan için bilgi edinmenin kaynakları duyuvar ve aklın istidlâlerinden ibarettir. Peygamberin verdiği haberler kulak vasıtasıyla işitildiğinden duyuvar içinde mütalaa edilebilir. Akıl yürütmenin isabetli olabilmesi için kişinin zihnî açıdan sağlıklı olması gerekir. Akıl vahyin bildirdiği hususları imkânsız bulmaz, aksine teyit eder (*Câmi'u'l-beyân*, I, 101, 242, 253; VIII, 124; XII, 86-87; XV, 147; *et-Tebsîr*, s. 113). Buna göre bilginin kaynakları duyuvar, akıl yürütme ve haberden ibarettir. Dine nisbetle nakledilen bilgiler Kur'an'a ve meşhur hadislere dayanır. Din Resûl-i Ekrem'in söz ve fiil halinde sunduğu bilgilerle tamamlandığından vasî, hüccet veya başka bir unvanla anılan kişilere nisbet edilen bilgiler muteber değildir (*et-Tebsîr*, s. 167). Selefiyye'ye mensup âlimler, illiyyeti ilâhî kudrete sınırlama getireceği endişesiyle kabul etmedikleri halde Taberî madfî varlıklarda sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olduğu kanaatini taşımıştır. Meselâ ateş varsa yanma ve yakma da zorunlu

olarak vardır. Bu prensibin insanların ihtiyarî fiilleri için de geçerli olduğunu benimseyen Taberî söz konusu fiillerin meydana gelmesini Allah'ın bu fiilleri yaratmasına bağlı görmüştür. Ancak iman-küfür, sevap-günah gibi fiillerin oluşmasında kulun kendi seçiminin önemli rolünü de hesaba katmıştır.

İslâm dininin itikadî konularını Allah'ın birliği ve âdil oluşu noktasında toplamak ve bunları nasların yanı sıra duyu verileriyle istidlâlde bulunarak kanıtlamak mümkündür (*a.g.e.*, s. 114). Tabiatın mükemmel kuruluşu ve işleyişi bilgi ve irade sahibi yüce bir yaratıcının eseri olduğunu göstermektedir. Aklın ulaştığı bu sonucu inkârcıların reddetmesi, bu hususun yanlışlığını değil onların arzularını aklın önüne geçirmek suretiyle bir âfete mâruz kaldıklarını belirtir (*Câmi'u'l-beyân*, I, 54-55, 195, 248; II, 65; XI, 86-87). Allah'ın zâtı O'nun varlığını ifade ettiği gibi isimleri de sıfatlarının mevcudiyetini gösterir. İsimler ve sıfatlar vahyin yanı sıra akılla da bilinir. Allah'ın ezeli ve ebedî olan hayat, ilim, kudret, irade gibi sıfatlarının bulunduğu bilmeyen kimse mümin diye anılamaz (*et-Tebsîr*, s. 127-129, 130-134). Tekvîn sıfatı O'nun var etmeyi diletiği şeye "ol" demesi anlamına gelir. İlim sıfatı Allah'ın varlık ve olayları vuku bulmadan önce bilmesini kapsar. Bazı âyetlerde bir kısım insanların imtihana tâbi tutulmasının O'nun ortaya çıkacak sonucu bilmesi için gerçekleştirildiğinin ifade edilmesi imtihana konu teşkil eden olayların herkese gösterilmesini sağlamaya yöneliktir (*Câmi'u'l-beyân*, I, 510; III, 164; XVIII, 49; XXX, 347). Naslarda Allah'a atfedilen, fakat akıl açısından O'na nisbet edilmesi mümkün görünmeyen sıfatların bir kısmı ulûhiyyete uygun mânalarla te'vil edilmeli, te'vil edilemeyenler teşbihten tamamen kaçınılmak suretiyle benimsenmelidir. Bunlardan "vech" zât, "yed" nimet ve kuvvet, "cenb" emir, "istivâ" mâlik olma ve hâkimiyet, "ityân" ilim ve nusret anlamındadır (*a.g.e.*, I, 80-81, 132-133, 192; II, 329; III, 316; VII, 161; XXVI, 76; XXIX, 38; *et-Tebsîr*, s. 134-145; Hüsâm b. Hasan Sarsûr, s. 126, 367, 435). Kur'an Allah'ın kelâmı, kelâmı da sıfatı olduğundan hiçbir ifade içinde ona mahlûk denemez. İnsana ait bir fiil olan Kur'an'ı telaffuz etme ve yazma işi ise mahlûktur (*et-Tebsîr*, s. 153-155, 200-201). Zâtını ve sıfatlarını bilmek Allah'ın madfî bir varlık olması mânasına gelmediği gibi âhirette müminlerce görülmesi de maddeye benzemesini gerektir-